

RAPOR | NİJERYA'NIN BOKO HARAM'A KARŞI SAVAŞTA KATLETTİĞİ SİVİLLER

Kunle Adebajo | New Lines & HumAngle

Nijerya yönetimi, ülkenin kuzeydoğu kesiminde Boko Haram'a karşı savaş sürecinde sivilleri yoğun bir şekilde hedef aldı.

Nijerya'nın bölgedeki saldırılarında çok sayıda sivilin can vermesinin yanı sıra, on binlerce sivil de rastgele gerçekleştirilen tutuklamalarla hedef alındı ve cezaevlerinde hayatlarını kaybetti.

'Kunle Adebajo, New Lines Magazine ve HumAngle için hazırladığı [raporda](#), Nijerya'nın sivillere yönelik katliamlarını inceledi. Rapor Mepa News okurları için Türkçeleştirildi. Raporda yer alan ifadeler yazarın kendi görüşleridir ve Mepa News'in editöryel politikasının yansıtılabılır.

Hikaye nerede başlamalı?

Adamu Sa'adu'nun Mart 2013'teki o Cumartesi sabahı Nijerya'nın kuzeyindeki Maiduguri'deki terzi dükkânına gitmek üzere yola çıktığı gün mü? Günler sonra, aşırı kalabalık bir gözaltı merkezinde ölümle burun buruna geldiği o gün mü? Ya da şimdi, on yıldan uzun bir süre sonra babası, Adamu'nun çocukluğuna dair anılar arasında sendelerken mi? Gerçek şu ki, nasıl başlarsa başlasın, hikaye bir soru işaretiyle, Adamu'nun içinde kaybolduğu bir boşlukla ve aynı kaderi paylaşan sevdikleri olan pek çok kişinin bildiği, genç adamın hikayesinin muhtemelen kendi hükümeti tarafından kazılmış bir toplu mezarda cesediyle sona ereceği korkusuyla bitiyor.

22 yaşındaki Adamu, o Cumartesi sabahı erkenden Maiduguri'nin Gwange bölgesinde çıraklık yaptığı terzi atölyesine doğru yola çıktı. Caddenin her iki tarafında da kalabalıklar toplanmıştı; biri bir düğün, diğeri ise bir cenaze için. Aniden kamyonlar dolusu asker geldi, kalabalığı dağıttı ve Adamu da dahil olmak üzere, hepsi bölgelerini saran İslamcı grup Boko Haram'a mensup olduğundan şüphelenilen yüzden fazla genci mahalleden götürdü.

Adamu'nun babası Mallam Uba Sa'adu, "*Sadece dördü geri döndü.*" dedi. Oğlu da dahil olmak üzere diğerleri ölü ya da diri asla geri dönmedi.

Sa'adu ailesinin yaşadıkları, Nijerya'daki yaygın ama çoğu zaman göz ardı edilen bir krize açılan bir pencere niteliğinde: Boko Haram isyanının 2010'ların başında ülkenin kuzeydoğusunda patlak vermesinden bu yana, etkilenen bölgede binlerce insan kayboldu. Uluslararası Kızıl Haç Komitesi'nin 2022 raporuna göre 25 binden fazla kişi... Bu, Afrika kıtasında belgelenen tüm kayıp vakalarının üçte birinden fazlasına tekabül ediyor. Bir ay süren New Lines/HumAngle araştırması, Nijerya devletinin - ve özellikle de ordunun - keyfi tutuklamalar, uzun süreli gözaltılar, yargısız infazlar, toplu definler ve eylemlerini gizlemek için kasıtlı girişimler yoluyla bu krizin tetiklenmesine yardımcı olduğunu ortaya koydu.

Görgü tanıklarıyla yapılan görüşmeler, uydu verileri, belgeler ve saha ziyaretleri aracılığıyla, Nijerya devlet yetkililerinin isyancılara karşı savaşı yürütürken çeşitli uluslararası

insani yasaları ihlal ettiklerini gösteren, terör şüphelilerinin öldürülmesi ve gömülmesine ilişkin yeni bilgiler de ortaya çıkarıldı.

Adamu kaybolduğunda yaşadığı mahallede keyfi ve beklenmedik tutuklamalar yaygındı, ancak nadiren bu kadar çok kişiyi aynı anda kapsıyordu. O dönemde Nijerya'nın kuzeydoğusundaki Borno eyaletinin başkenti Maiduguri'ye yayılmış olan Boko Haram terör örgütünün hâlâ çok sayıda aktif üyesi vardı. Sıradan sivillerden toplum liderlerine, politikacılara, hükümet çalışanlarına, güvenlik görevlilerine, öğrencilere ve öğretmenlerine kadar her hafta insanlar öldürülüyordu. Hiç kimse güvende değildi. Silah sesleri ve bomba patlamaları sıradan olaylardı. Bölge sakinleri mümkün olduğunca kendilerini evlerine kapatıyor ve güvenlik personeli gruplar halinde dolaşıyordu. Nigeria Security Tracker tarafından derlenen verilere göre sadece 2012 yılında Maiduguri'deki terör saldırılarında en az 335 sivil ve 92 güvenlik görevlisi hayatını kaybetti. Şehrin dışında ise teröristler hapishanelerden arkadaşlarını ve diğer mahkumları kaçırmak için askeri kışlalar, ulusal polis merkezi ve Abuja'daki Birleşmiş Milletler binası gibi daha iddialı hedeflere saldırdılar.

Borno eyaletindeki askerlerin teröristleri sivillerden ayırmak için kusursuz bir yolu yoktu, sonuç olarak herkese aşırı şüpheyle yaklaşıyorlardı. Nihayetinde yerel halk tarafından oluşturulan bir milis gücü olan Sivil Ortak Görev Gücü (CJTF), terör grubu üyelerinin tespit edilmesi ve tutuklanmasında silahlı kuvvetlere destek vermek üzere henüz ortaya çıkmamıştı. Birçoğu bölgeye yeni konuşlandırılmış olan askerler, bölge sakinlerinin teröristleri barındırarak ya da bilgi saklayarak isyana katkıda bulduklarını düşünüyorlardı. Özellikle büyük toplantılara karşı ihtiyatlı davranıyorlardı. Görgü tanıklarına göre, önceki yıl şehrin başka bir bölgesinde, askerler bir düğün sırasında 15 kişiyi alıkoymuştu. Bu dönemde şüphe öylesine büyük bir gücü ki, insanlar ölen sevdiklerinin yasını tutmak için bile bir araya gelmekten çekiniyorlardı.

Nijerya 14 yılı aşkın bir süredir Boko Haram ile mücadele ediyor. Muhammed Yusuf liderliğinde Maiduguri'de İslam'ın radikal bir versiyonunu vaaz ederek başlayan grup, özellikle güvenlik güçleriyle karşı karşıya geldikten sonra giderek şiddete başvurdu. Güvenlik görevlisi bir babanın resmi eğitime katılmamış bir çocuğu olan aydınlık yüzlü orta yaşlı bir adam, Yusuf, 2000'li yılların başında aşırılık yanlısı ama iyi ifade edilmiş vaazlarıyla ün kazandı. Suudi Arabistan'da birkaç yıl geçirmiş ve Selefî alimlerin ve ideologların eserlerinden ilham almıştı. Temmuz 2009'da polis tarafından alıncı öldürülmesinin ardından Yusuf'un takipçileri Nijerya'nın kuzeyinde bir şiddet fırtınası başlattı. Krizin, gıda güvensizliği, yoksulluk, sağlık hizmeti eksikliği ve diğer felaketlerden ölenler de dahil olmak üzere, sonraki 11 yıl içinde yaklaşık 350 bin kişinin ölümüne neden olduğu tahmin ediliyor. Bu rakam Nijerya'nın en büyük stadyumunu doldurmak, tüm seyircileri öldürmek ve ardından katliamı beş kez daha tekrarlamakla eşdeğer. Uluslararası Göç Örgütü'ne göre bugün 2.4 milyon Nijeryalı ülke içinde yerinden edilmiş durumda ve sadece kuzeydoğu bölgesinde yaklaşık 8.3 milyon kişi hayatta kalabilmek için insani yardıma ihtiyaç duyuyor.

İsyan patlak verdiğinde, hükümet tarafından Aralık 2011'de ilan edilen ve daha sonra Mayıs 2013'te tekrar ilan edilen ve güvenlik güçlerine tehditle mücadele için ek yetkiler veren

olağanüstü hal, ihlaller konusunda orduyu cesaretlendirmiş olabilir. İnsan Hakları İzleme Örgütü bölgedeki birçok keyfi tutuklama, saldırı ve öldürme vakasını belgeledi. Bazı kişiler ailelerinin gözleri önünde infaz edildi.

Grubun 2012 tarihli bir raporunda şu ifadeler yer aldı:

"Şiddetin başlangıcında Maiduguri'deki polis ve askerler gözaltındakilere yönelik çok sayıda yargısız infaz gerçekleştirdi. O zamandan bu yana, güvenlik personeli, şüphelileri Giwa askeri kışlasındaki bir yeraltı gözaltı merkezi de dahil olmak üzere Maiduguri'deki çeşitli askeri ve polis tesislerinde gözaltına aldı."

Gözaltına alınanlardan bazılarının masum olduğu ya bizzat ordu tarafından ya da mahkemeler aracılığıyla teyit edildi. Birçoğu sadece *"yanlış zamanda yanlış yerdeydi."* Burası bir savaş bölgesiydi ve güvenlik personeli hayatta kalmak için herkesi, özellikle de erkekleri potansiyel bir tehdit olarak görüyordu - özellikle de hükümet güçlerinin saldırıya uğradığı bölgelerde yaşayanları. Tutuklanan erkeklerin çoğu gözaltında işkence veya insanlık dışı koşullar nedeniyle öldü. Bazıları Maiduguri'nin dış mahallelerine götürülerek infaz edildi ve cesetlerin gömülmesi vazifesi bölge sakinlerine bırakıldı.

Bu olayların keyfi ve gizli hali, kurbanların ailelerinin kayıp yakınlarının durumunu doğrulayamamaları anlamına geliyordu. Yaşanan zulümlerin çoğu yıllar önce gerçekleşmiş olsa da, tetikledikleri şok dalgaları hala devam ediyor. Gözyaşları henüz kurumadı. Binlerce aile hala cevap bekliyor ve sevdiklerinin geri dönmesi ya da en azından bir şekilde adaletin yerini bulması için sessizce dua ediyor.

BM Yargısız, Keyfi veya Yargısız İnfazlar Özel Raportörü, 2019 yılında Nijerya'da geçirdiği haftaların ardından, kuzeydoğudaki insan hakları ihlalleri raporlarının azalmış olmasına rağmen, *"Boko Haram'a karşı çatışma sırasında yaşanan ihlallere ilişkin hesap verebilirliğin henüz sağlanamadığı"* sonucuna vardı.

Bu dehşeti, aileleri kaybolmuş ya da keyfi tutuklamalardan yargısız infazlara ve toplu definler de dahil olmak üzere takip eden olaylara kadar sorunun farklı boyutlarına tanıklık etmiş iki düzineden fazla kişiyle yaptığımız röportajlar aracılığıyla yeniden gözden geçirdik.

Mallam Sa'adu, 2013 yılında toplu bir tutuklama sırasında gözaltına alındıktan sonra oğlunu aramaya başladı. ('Kunle Adebajo)

Adamu'nun tutuklanmasının ardından babası Mallam Sa'adu, mahallelerine yakın bir askeri üs olan Sektör 3'e gitti. Adamu'nun okul belgelerini yanına alarak, genç adamın Batı eğitime ideolojik karşıtlığıyla ünlenen terör örgütüyle hiçbir ilgisi olmadığını gösterdi. Gençlerin çoktan Giwa kışlasına nakledildiğini öğrendi. Görüştüğü subaylar o noktada hiçbir şey yapamayacağını söyledi.

Nijerya'da adını bir sivilden alan az sayıdaki askeri kamptan biri olan Giwa kışlası, terörizm şüphesi taşıyan sivillerin hapsedildiği ve aç bırakıldığı bir yer olarak ün salmış durumda. Bazıları şans eseri suçsuz bulunup serbest bırakılıyor. Bu bazen de birkaç yıl sonra oluyor, serbest kalanlar ihmal ve işkencenin izlerini taşımaya devam ediyor. Aksi takdirde, kışla duvarları arasında son nefesini veren diğer binlerce tutukluya katılıyorlar. Uluslararası Af Örgütü'nün 2020 yılında yayınladığı bir rapora göre, 2011'den 2020'ye kadar Boko Haram krizinin ardından en az 10 bin kişi gözaltında hayatını kaybetti ve bunların çoğu Giwa Kışlası'nda öldü.

Mallam Sa'adu Giwa kışlasının ününü zor yoldan öğrendi. Oğluyla iletişim kuramıyor ya da onu ziyaret edemiyordu, ancak serbest bırakılanlar onunla tutukluluklarının dehşetini paylaştılar. Oğlu oradayken, kışladaki tutuklular günlük erzak olarak bir avuç dolusu yemeğe muhtaçtı. Üç tutuklu genellikle bir bez torba içinde bulunan bir bardaklık suyu paylaşıyordu.

Bir noktada, yiyecek çok az olduğu için portakal kabuğu ve yumurta kabuğu yemek zorunda kaldılar. Bir mahkum arkadaşının daha sonra Mallam'a söylediğine göre, kendilerini bunun lahana gibi bir şey olduğuna ikna etmişler. Askeri yetkililer öğleden sonra saat 1'e kadar hücreden çıkmalarına ve etrafta dolaşmalarına izin veriyormuş. Bu onlara, portakal ve yumurta kabukları da dahil olmak üzere askerlerin artıklarını toplama fırsatı sağlıyormuş.

Boko Haram, 14 Mart 2014 Cuma sabahı pek çok hayatı sonsuza dek değiştirecek bir hamle yaptı. Saldırı tüfekleri ve silah kamyonlarıyla donanmış adamları Giwa kışlasına girdi.

Grubun ölen lideri Ebubekir Şekau, bu saldırı sırasında çoğu komutan olmak üzere 2 binden fazla kişiyi serbest bıraktıklarını iddia etti. Diğer tutuklular da kaçtı. Saldırı sonrasında askerler ve kelle avcıları, kaçan yüzlerce silahsız kişiyi yakalayıp yargısız olarak infaz etti. Uluslararası Af Örgütü'nün 2014 tarihli bir raporuna göre, bu kriz sırasında Maiduguri'nin farklı bölgelerinde 600'den fazla kişi öldürüldü. Bunların birçoğu en az üç toplu mezara gömüldü. HumAngle tarafından görülen videolar, bazı kurbanların geniş çukurlar kazmaya zorlandığını gösteriyor. Güvenlik görevlileri daha sonra onları birbiri ardına çukurun kenarına yatırarak kaba palalarla katletti.

Giwa kışlasına yakın bir yerde yaşayan Mukhtar cinayetlerin bazılarını tanık oldu. O sabah evinden çıktığında iki silahlı Boko Haram isyancısının inşaat halindeki bir binaya girdiğini gördü. Silah sesleri duydu. Bir süre sonra, güvenli olduğunu hissettiğinde, eşi ve iki çocuğuyla birlikte şehir merkezine doğru kaçtı ve işte o zaman olanlara tanık oldu.

"Jiddari Polo bölgesinden geçerken cesetler ve serbest bırakılmış tutuklular gördüm. Çok sayıda kişiyi bir su tankının altında tutuyorlardı. CJTF ve ordu onları ateşli silahlar, palalar ve diğer silahlarla öldürdü." (Bu hikayedeki kaynakların çoğu gibi, konuşmaları güvenliklerini tehlikeye atacağı için Mukhtar'ın ismini değiştirdik).

İlk başta altı ceset gördü ve çoğu 20'li ya da 30'lu yaşlarda olduğunu tahmin ettiği üç kişinin daha öldürülmesine tanık oldu. Uluslararası Af Örgütü sadece bu bölgede 190'dan fazla kişinin öldüğünü bildiriyor. Mukhtar oradan ayrılmak üzereyken güvenlik görevlilerinin daha fazla insanı getirdiğini gördü. Yüzlerden birini tanıdı, mahallesinden politikacılarla çalışan genç bir adamdı. Mukhtar bu kişinin Boko Haram üyesi olmadığını söylüyor ve ekliyor:

"Ama onu öldürdüler. Her zaman bunu düşünüyorum çünkü bazıları masumdu. Boko Haram olmadıklarını, masum tutuklular olduklarını söyleyip durdular ama askerler dinlemedi."

Boko Haram lideri Şekau, baskından günler sonra yaptığı bir açıklamada kurbanların çoğunun gerçekten sivil olduğu yönündeki korkuları doğruladı.

Terör lideri, *"Kasabada öldürdüğünüz insanlar serbest bırakılan mahkumlar arasındaydı ama onlar bizim kardeşlerimiz değildi"* dedi. *"Serbest bırakıldılar ama kasabanın hala bıraktıkları gibi olduğunu düşündüler, bu yüzden kısa [cezaevi] donlarını üzerlerinde bıraktılar"*

ve siz onları yakaladığınızda evlerine gidiyorlardı. Onların kardeşlerimiz olduğunu düşündünüz ve onları öldürdünüz."

*Mallam Sa'adu oğlunu Borno Devlet İhtisas Hastanesi'nde aradığında, morgda cesetlerle dolu çöp kamyonları buldu.
(Kunle Adebajo)*

Adamu kurbanlardan biri olabilir. Hayatta kalmayı başaran hücre arkadaşları babasına öyle olduğunu söylediler. Ancak Mallam Sa'adu'nun aklında Adamu'nun hâlâ hayatta olabileceği ihtimali vardı. Belki de yaralıydı ve bir yerde bir kliniğe yatırılmıştı. Bu yüzden Borno Devlet İhtisas Hastanesi'ne gitti ve orada morgdan mezarlığa çöp kamyonlarıyla taşınan çok sayıda ceset gördü.

Mallam Sa'adu *"Üniversitenin etrafındaki toprağa büyük çukurlar kazdılar. Sonra hepsini içine attılar ve üzerini kumla örttüler."* diyor.

Mallam Sa'adu toplu cenaze törenine tanık olmadı, ancak orada bulunan bir hükümet çalışanı olan arkadaşı olanları ona anlattı. Kendi oğlunu arıyordu ve öldürülenler arasında olup olmadığını teyit etmek için gitmişti. Hausa dilinde "karo kuka" (kelimenin tam anlamıyla "gözyaşlarını artırmak") olarak bilinen bu toplu mezarları doldurmak için bir kamyonun fazla ceset gerektiğini söyledi. Bazı insanlar oraya canlı olarak götürüldü ve daha sonra vurularak gömüldü. Mallam'ın arkadaşı Adamu'nun cesedini gördüğünü söyledi, ancak kendileri görmedikleri için Sa'adular hala umutlarını canlı tutuyorlar - bu umuttan geriye sadece ufak bir parıltı kalmış olsa bile.

Mallam Sa'adu oğlunu korumak için farklı bir şey yapabileceğini düşünmüyor. *"Yapabileceğim her şeyi zaten yaptım."* diyor. Kriz kızıştığında çocuklarını komşu Yobe

eyaletindeki Potiskum'a büyükannelerinin yanına göndermişti, ancak aylar sonra nispeten sükunet olduğunda onları geri çağırmıştı. Boko Haram'la hiçbir ilgileri olmadığından emindi ve böyle bir suçlamayla karşılaşacaklarını hiç tahmin etmiyordu.

Giwa kışlasında hayatını kaybedenlerin çoğu Borno Devlet İhtisas Hastanesi morguna götürüldü ve burada binanın bitişiğindeki avluya bırakıldı. (Kunle Adebajo)

Nijerya'nın terörle mücadele operasyonlarında hayatını kaybedenlerin birçoğuna, ölümlerinde bile, onurlu bir şekilde davranılmadı.

İsyan patlak verdiğinde, ordu tarafından morga nakledilen cesetler iyi bir şekilde belgelenmişti. Cesetlerin teslim edildiği Borno Devlet İhtisas Hastanesi'nde sağlık çalışanı olan Zeyd, Giwa kışlasının her ceset için ölen kişinin adını, yaşını ve adresini içeren bir üst kağıt getirdiğini anlattı. Ceset sayısı kadar kağıt vardı. Kağıtların bir kopyası hastanede, bir kopyası da askeri yetkililerde saklanırdı. Hastane, Borno Eyaleti Çevre Koruma Ajansı'nı (BOSEPA) aramadan önce cenazeleri yaklaşık bir hafta boyunca bekletir ve Boko Haram isyancıları için ayrılmış bir bölümün bulunduğu Gwange mezarlığına gömülmek üzere alırdı. Protokol böyleydi.

Ancak daha sonra ceset sayısı günde birkaç taneden 10 ya da 15'e kadar çıkmaya başladı. Ordu her ceset için bir kağıt getirmeyi bıraktı ve bunun yerine tüm cesetlerin isimlerini tek bir belgede listeledi, bu da kimin kim olduğunu belirlemeyi imkansız hale getirdi.

Zeyd, krizin şiddetlenmesinin ardından, her zamanki teslimatlarından biri sırasında, askeri personelin morg görevlisinden önceki tüm belgeleri istediğini ve onlarla birlikte ayrıldığını hatırlıyor. Daha sonra yeni belge getirmeyi bıraktılar. New Lines/HumAngle bu olayı hastane içindeki birden fazla kaynaktan doğruladı. Bunlardan biri belge eksikliğinin 2013 yılının başlarında başladığını hatırlattı.

Morgda görevli eski bir hastane çalışanı olan Mahmud, eskiden kurbanların ailelerinin cesetleri almasına ve gömmesine izin verildiğini, daha sonra ise ordunun bu erişimi tamamen kestiğini söyledi. Ayrıca morga izinsiz kimsenin girmediğinden emin olmak için hastaneye bir birlik asker görevlendirdiler. Mahmud, *"İnsan hakları kampanyacılarının bu konuda konuşmaya başladığını ve gelip fotoğraf çektiklerini söylediler"* dedi. Ancak güvenlik güçleri insanların ziyaret etmesine mani olarak ailelerin ölenler arasında yakınlarının olup olmadığını öğrenmesini de engelledi.

Hastanenin kaynakları çoğu zaman çok yetersiz kalıyordu. Morgun maksimum kapasitesi 150 olan buzdolaplarının daha fazla ceset alamadığı ve cesetlerin *"kesilmiş et gibi"* bir, belki de iki hafta boyunca dışarıda bırakıldığı zamanlar oldu. Eğer cesetler çürümeye başlarsa, hastane temizlik malzemeleri satın almak ve morgu temizleyecek kişilere ödeme yapmak için günde 100 bin naira (o zamanlar 500 dolara yakın) kadar para harcıyordu.

Zeyd, *"Morg çocuk koğuşuna çok yakın olduğundan ve buraya masum çocuklar kabul edildiğinden, yağış ya da sel yaşanması halinde neler olabileceğinden korktuk"* dedi. *"Eğer herhangi bir salgın patlak verirse ne yapacağız?"*

Hastane kayıtlarından bize sızdırılan belgeler, Haziran 2013 ile Kasım 2022 arasında Giwa kıyasından askerler tarafından tesisin morguna 3 bin 326 ceset bırakıldığını gösterdi. İlk iki ayda günde ortalama 26 ceset getirilirken, daha sonra rakamlarda genel bir düşüş yaşandı. Birçok gün olaysız geçti. Bazı günler ise gözaltı merkezinden düzinelerce ceset geldi. Sağlık tesisinden aldığımız rakamları Maiduguri'deki terör saldırıları, bomba patlamaları ve yargısız infazlarla ilgili basında çıkan haberlerle karşılaştırdık ve birbirleriyle örtüşüklerini gördük.

2018'den bu yana önemli ölçüde daha az vaka oldu, ancak cesetler hala geliyor. Sonuncusu 21 Kasım 2022'de, yani veri derlemesini almamızdan sadece beş gün önce geldi.

Cesetleri getirenler sadece askerler değildi, aralarında polisler de vardı. Aynı dokuz yıllık dönemde devlet hastanesine 801 ceset götürdüler. Ancak polisten gelen cesetler genellikle bomba patlamaları, kazalar ve terör saldırılarında hayatını kaybeden kimliği belirsiz kişileri - cesetlerde şarapnel veya kurşun yaraları ya da nasıl öldüklerine dair fikir veren başka yaralar vardı.

Ancak ordudan gelenler genellikle böyle değildi, bu da açlıktan, aşırı kalabalıktan ya da bazı ağır hastalıklardan ölmüş olabileceklerini gösteriyordu. Zeyd, hastaneye yüzden fazla cesedin geldiği bir günle ilgili olarak *"zehirlendiklerini söylediler"* dedi.

Bir hükümet doktoru olan Dr. Yahya, kışlalardaki ölümlerin çoğunun açlık ve hipoksiden (oksijen eksikliği ve karbondioksitin aşırı yoğunluğu) kaynaklandığını öne sürdü. Uzun süreli hipoksi organ hasarına ve nihayetinde ölüme yol açabiliyor. Yiyeceklerin kalitesizliği de buna katkıda bulunuyor.

Dr. Yahya *"Yaşlı bir adam bana onlara bütün gün boyunca ellerindeki yemeği ve bir bardak su verdiklerini söylüyordu,"* diye hatırlıyor. *"Yemeğin çok tuzlu olduğunu ve"*

tansiyonunun yüksek olduğunu söyledi. Yemek yiyemiyordu. Yaşlı bir adam olarak fazla yiyeceğe ihtiyacı yoktu, bu yüzden yiyeceğini su karşılığında gençlere veriyordu."

Cenazeleri morga ve mezarlığa taşımak için çöp kamyonları kullanıldı. (Kunle Adebajo)

Bir çatışma bölgesinde bir insanın yapabileceği en kötü işlerden biri yaralıları ve ölümleri ilgilenmektir. Devlet hastanesinde eski bir morg görevlisi olan Musa, kötüleşen sağlığına gerekçe olarak alışılmadık iş yükünü gösteriyor. Bu kadar çok ceset kaldırdığı için sırt ağrısından ve sürekli dezenfektanlara maruz kaldığı için göz hastalıklarından muzdarip.

İsyandan önce bile çalışma ortamı zordu. Elektrik yetersizliği nedeniyle dondurucular zorlukla soğutuluyor ve görevliler çürüyen cesetlerin boğucu havası içinde uzun saatler çalışıyordu. Bazı cesetler iki aya kadar morgda kalıyor ve kimse onları almaya gelmiyordu.

Savaştan önce Maiduguri'nin içinden ve dışından her gün beş ila on arasında ceset geliyordu, çeşitli sebeplerle ölen insanların cesetleri. Ancak savaş patlak verdikten sonra, "bu çılgınlıktı" diyor Musa. "Bazen morga iki damperli kamyon dolusu ceset indirdiğimiz oluyordu. Bütün gece ceset taşımak için çalışırdım, özellikle de bombalı saldırılardan sonra." Askeri ambulansın bir seferde 70 ceset alabildiğini söyledi. Bazı günler hastaneye üç sefer yapıyordu. Bir de polis tarafından bırakılan cesetler var. Buna rağmen görevliler eski aylık maaşları olan yaklaşık 40 doları almaya devam ediyor ve hükümetten herhangi bir ek ödenek almıyorlardı.

Ordudan gelen cesetleri tarif eden emekli hastane çalışanları, bunların çoğunlukla 25 ila 30 yaşlarında erkekler olduğunu söyledi. Arada sırada, muhtemelen 15 yaşında olan erkek çocukları da görmüşlerdi. Mahmud 18 aylıktan büyük olmayan en az üç çocuk gördüğünü söyledi. Yetersiz beslenme ya da kızamık belirtileri gösteriyorlardı. Bazı cesetlerin kafaları

yoktu ve bazıları derileri yüzülmüş gibi görünüyordu. Deriler genellikle cesetler hareket ettirildikçe soyuluyordu çünkü sıcak, aşırı kalabalık hücrelerde tutuluyorlardı. Bazıları çıplaktı ve cinsel organları açıktaydı. Diğerleri ise aynı kıyafetleri -yıkamak için bir kez bile çıkarmadan- birkaç yıl boyunca giymiş gibi görünüyordu.

Kurşun yarası olanlar -çok fazla değil- genellikle gece yarısı getiriliyordu. Askerler neredeyse hiç konuşmuyordu. Ancak ne zaman kurşunlanmış cesetler getirilseler, bunların Boko Haram şüphelileri olduğunu açıklıyorlardı.

"Zamanla bazı şeylere alışmasaydım hayatta kalamazdım. Cesetleri ilk getirmeye başladıklarında üç yıl boyunca gözüme uyku girmediydi," diyor Musa.

Gwange mezarlığı potansiyel toplu mezarların bulunduğu yerlerden biri. ('Kunle Adebajo)

Cenazeler morgdan BOSEPA'ya ait çöp kamyonlarıyla Gwange mezarlığına götürüldü.

Ordu, halkı dışarıda tutmak için mezarlığa giden yolları kapattı. Sadece BOSEPA personelinin içeri girmesine izin verilmesine rağmen, insanlar kamyonların içindeki ceset yığınlarını uzaktan görebiliyordu. Çürümüş koku çok barizdi. Bu tür definler 2011'den 2014'e kadar sık sık gerçekleşti.

Eski bir BOSEPA çalışanı olan Nasir, Gwange mezarlığında toplu mezar bulunmadığını söyledi. Bir günde yüzlerce kişiyi gömdükleri günler olduğunu, ancak işe başlamadan önce her mezarın ayrı ayrı kazıldığından emin olduklarını anlattı. Bu da sabah 8'den akşam 6'ya kadar çalışmak zorunda oldukları ve sadece bir şeyler yemek için kısa molalar verdikleri anlamına geliyordu.

"Onları teker teker gömüyoruz." dedi. "Topluca gömmeye izin vermiyorlar, hayır. Mezarlığın içinde çalışanlar bile normalde buna izin vermiyor. İki ya da üç kişiyi aynı yere gömmek dinin [İslam] kurallarına aykırı."

Ancak görüştüğümüz insan hakları savunucuları ve CJTF mensupları, her küçük mezara genellikle birkaç kişinin atıldığı konusunda ısrar ettiler. Yakın zamanda BM özel raportörü Agnes Callamard tarafından benimsenen bir tanıma göre toplu mezarlar, iki ya da daha fazla yargısız, yargısız ya da keyfi infaz kurbanının kalıntılarını içeren gömü alanlarıdır.

Bu raporları doğrulamak için, bu kişilerin nasıl gömüldüğüne ışık tutabilecek uydu verilerini araştırdık. (Toplu mezarları ortaya çıkarmak için açık kaynak verilerini nasıl kullandığımıza ilişkin raporun tamamını buradan okuyabilirsiniz).

Ağustos 2014'ten Aralık 2015'e kadar Gwange mezarlığındaki ceset yığınlarını gösteren dört takım uydu görüntüsü bulduk. Yığınların büyüklüğüne ve ardından gelen yeni mezar yerlerine dayanarak 381 ila 405 ceset olduğunu tahmin ettik.

Ocak ve Şubat 2015 tarihli uydu görüntüleri Maiduguri'deki Gwange mezarlığının aynı bölümünde ceset yığınları ve yeni mezar yerleri olduğunu gösteriyor. 2014 yılına ait uydu görüntüleri de benzer bir tablo ortaya koyuyor. (Kunle Adebajo)

BOSEPA çalışanı Nasir, yetkililerin şehir merkezinden uzakta, şehrin diğer bölgelerinde toplu mezarlar oluşturduğunu doğruladı. Ölü insanlar Maiduguri'nin farklı bölgelerine terk edilmişti. Nasir, ajansın personel sayısı yetersiz olduğu için hepsini toplayıp mezarlığa geri getirmenin zor olacağını söyledi. Bu yüzden bir kazıcı kamyon yükleyicisiyle dolaşarak cesetleri tek tek toplamışlardı. Yükleyicinin ön kısmı dolduğunda, cesetleri bir açık kasaya boşalttılar ve ekskavatörlerle kazılan toplu mezarlara gömülmek üzere götürdüler. Ancak *"bildiğimiz sadece bu mezarlık"* diye ekledi. *"Yolda bu işi yapan insanları takip etmedim."*

Her kamyonun 180 ila 190 ceset taşıyabildiğini tahmin ediyordu. Bazen birkaç kamyon dolusu cesedi gömmek zorunda kalıyorlardı. Akşama kadar kalan olursa, onları morga geri götürüyor ve ertesi gün devam ediyorlardı.

İslam'da ölünün gömülmesinden önce adet olduğu üzere cesetleri yıkamanın bir yolu burada yoktu çünkü çoğu çoktan çürümeye, bazıları şişmeye başlamıştı. O kadar uzun süredir ölüydüler ki, denesiniz bile onları sıkıca kavrayamazdınız. Plastik eldiven takılarak kaldırıldıklarında saçları dökülüyordu. Namazları da kılınmıyordu.

Nasir alaylı bir ifadeyle *"Böyle bir durumda namaz kılmak için zaman mı olur?"* dedi.

Defin sürecindeki bir diğer kusur da düzgün bir belgeleme yapılmamasıydı. Nasir her cesedin kendi mezarı olduğunu söylese de, cesetlerle birlikte hiçbir isim ya da yer kaydedilmemişti. İhtiyaç duyulduğunda örneğin "Yusuf Ebubekir" in cesedinin yerini tespit etmek ve onu mezardan çıkarmak imkansızdı. Askerler tarafından getirilen cesetlerin gömülmesi rastgele yapılıyordu ve torbalar içinde gelen cesetlere herhangi bir isim verilmiyordu.

"Sadece Boko Haram yazıyorlar. İsim yok. Her zaman 'BH' yazıyorlar."

Ölülerin bu şekilde ortadan kaldırılması uluslararası insancıl hukuku ihlal etmektedir.

Nijerya'nın da taraf olduğu Cenevre Sözleşmesi, esaret altında ölen savaş esirlerinin - mümkünse mensup oldukları dine göre - onurlu bir şekilde gömülmelerini öngörmektedir. Mezarlarına da *"saygı gösterilmeli, uygun şekilde bakımları yapılmalı ve her an bulunabilecek şekilde işaretlenmelidir."*

Yorum için BOSEPA sözcüsü Garba Kallamu ile temasa geçtiğimizde, sadece ajansın genel müdürünün basınla röportaj yapılmasına izin verebileceğini söyledi. Muhabirimiz ziyaret ettiğinde genel müdüre ulaşamıyordu ve mektup yoluyla iletilen sorulara henüz yanıt vermedi.

2014 Giwa kışlası katliamı kurbanlarının hepsi morga nakledilme şansına sahip olamadı.

Birçoğu o kadar uzağa gidemedi. Sadece yol kenarına ya da diğer uzak bölgelere atılmışlardı.

Şerif Abba, 2004-2014 yılları arasında Maiduguri'nin yaklaşık 80 mil kuzeyindeki Monguno'ya elektrik hatlarının bakımı için düzenli olarak seyahat eden ve isyanın karanlık yüzüne fazlasıyla tanık olan emekli bir devlet memuru.

Kendisi de araba kullandığı için, yolun hemen dışına atılmış cesetlere daha yakından bakmak için yavaşlayabiliyordu. Yıllar boyunca sayılamayacak kadar çok ceset gördüğünü söyledi. Bazıları çürümüş ve uzun süre sert hava koşullarına maruz kalmıştı.

"Genellikle trafik durduğunda cesetlerden kurtulduklarını hissederdik. Yol yeniden açıldığında cesetleri yol kenarında görürdünüz."

Olaylar özellikle 2013 ve 2014 yıllarında yaygınlaşmıştı

"Bir, iki, üç, beş, 10 ve hatta zaman zaman 20 ceset gördüm. Özellikle Gajiganna'da kırık yüksek gerilim direklerini onarıırken ordunun gelip onları bizim yanımızda öldürdüğü durumlar oldu. CJTF'nin Boko Haram mensuplarını tutuklamalarının en yoğun olduğu dönemdi. Onları orduya teslim ediyorlardı ve ordu da onları çalıştığımız yerin yakınında infaz ediyordu."

Abba bu şekilde sekiz ila on infaz gördüğünü söyledi. Ekibi, (daha sonra çürüdüklerinde) pis kokudan rahatsız olmamak için cesetleri gömme görevini üstlenirdi. Neyse ki, onarım çalışmaları için yanlarında her zaman kazma malzemeleri vardı. Böyle beş gömme işleminin parçası olduğunu söyledi. Gözlerini kısarak, kokuyu hala hatırladığını söyledi.

Kalleri'deki olası toplu mezar alanlarından biri. (Kunle Adebajo)

Cesetlerin topluca atıldığı bir başka bölge de Maiduguri'ye arabayla yaklaşık 30 dakika uzaklıktaki Kalleri'deydi. Boko Haram'ın Temmuz 2011'de bölgedeki bir askeri üsse saldırmasının ardından güvenlik güçleri ev ev dolaşarak insanları vurdu ve evleri yaktı.

Uluslararası Af Örgütü o yıl en az 25 kişinin öldürüldüğünü bildirdi, ancak Maiduguri'de yaşayan üst düzey bir kelle avcısı olan Bako, sorumlulara kimlik kartını gösteren bir ilkokul müdürü de dahil olmak üzere 42 kurban tanıdığını, saldırının gece 11'den şafağa kadar sürdüğünü söyledi. Yerel halk kaçmak zorunda kaldı. Bölge bir süre ıssız kaldı ve ordu, motosikletli teröristlerin kampa daha fazla saldırmasını önlemek için etrafına hendekler kazdı.

2013 yılında insanlar Kalleri'ye yeniden yerleşmeye başladı. Ancak onları bekleyen şey korkunçtu.

Bölge sakinleri geri dönmeye başladıktan hemen sonra bölgeyi ziyaret eden Aminu, *"Başımızı kaldırdığınızda, bulunduğunuz yerden yaklaşık 100 metre uzakta cesetler, kemikler görüyordunuz"* diye hatırlıyor. Ayrıca çok sayıda köpek de vardı. Bu köpekler elbette bir trajedi değil, karınlarını doyurmak için bir fırsat görmüşlerdi. Rüzgar estikçe cesetlerden kopan kılları Aminu'nun durduğu yere taşıyordu. Aminu, neden kimsenin cesetlerin bazılarını düzgün bir şekilde gömme zahmetine girmediğini merak ediyordu. Birçoğu çürümüş ve geriye sadece kemikler ve kafatasları kalmıştı ama diğerleri tazeydi.

Eski bir devlet memuru olan Abba, infaz edilen ya da yol kenarına atılan insanlara acımadığını ve bunların çoğunun terörist olduğuna inandığını söyledi. Boko Haram'ın birkaç kez yolcuları öldürdüğünü görmüş. *"Bir keresinde Gajiganna pazarında bir adamı avladılar ve birkaç kişi rastgele öldürüldü,"* diye hatırlıyor. İş arkadaşlarından biri olan Bala da terör örgütü tarafından öldürülmüştü. Bala geceleri bir cep telefonu kulesini koruyor, gündüzleri ise Abba'nın ekibinde gönüllü olarak çalışıyordu. Bir gün Boko Haram kuleyi ateşe verdi ve söndürmeye cesaret ettiği için onu ve ikinci bir muhafızı öldürdüler.

"Boko Haram çok fazla acıya neden oldu. Kendileri de pek çok insanı öldürdü. Bu yüzden onlara acımıyorum."

Gajiganna bölgesinde ordu tarafından yakalanan ve öldürülenlerin hepsinin gerçekten terörist olduğuna inanıyor ve buranın küçük bir kasaba olduğunu ve insanların isyancı gruba mensup olanları tanıdığını savunuyor.

Ancak pek çok masum insan da hedef tahtasına oturtuldu

Geçtiğimiz yıl Adli Yardım Konseyi Bauchi, Borno ve Kano eyaletlerinde Müslüman olarak fişlenmelerinin ardından 2009 yılından bu yana gözaltında tutulan 101 kişinin serbest bırakılmasını sağladı. Mahkeme bu kişiler aleyhindeki davaları düşürdü. İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2018 yılında tutukluların toplu duruşmalarını izlerken, sanıkların neredeyse yarısının ya beraat ettiğini ya da haklarında dava açılmadığı için tahliye edildiğini kaydetti.

Uluslararası Af Örgütü, güvenlik görevlilerinin keyfi tutuklamalarının birçoğunun *"büyük ölçüde, suç işlediklerine dair makul bir şüpheden ziyade, erkeklerin, özellikle de genç erkeklerin rastgele fişlenmesine dayandığını"* iddia etti. 2021 yılında Nijerya Ordusu, Giwa kışlası ve Maiduguri Maksimum Güvenlikli Cezaevinden binden fazla tutukluyu serbest bıraktı ve yerel medyaya bu kişilerin *"terörizm ve isyana karışmadıklarını"* teyit etti.

Bu haber için iki CJTF görevlisiyle konuştuk ancak yargısız infazlara karıştıklarını reddettiler. Sektör sözcülerinden biri sadece Boko Haram üyelerini yakalayıp orduya teslim ettiklerini ve sadece silahlı görülenleri tutuklamaya özen gösterdiklerini söyledi.

Ancak HumAngle tarafından elde edilen 2014 tarihli bir video, CJTF personelinin cinayetlere aktif olarak katıldığını öne sürdü. Videoda üçü askeri üniformalı, diğer üçü sivil giyimli altı subay bulunuyor. Kayıt genç bir adamın katledilmesiyle başlıyor. Genç adam bir mezarın kenarına yatırılıyor. Kamuflaj tişörtü giyen bir asker bacaklarına basıyor. Sivil polislerden biri başını tutuyor. Taktik yelek giyen ikinci asker boynunu keserken, bir diğeri elini kalçalarının arasına kilitliyor. Onu öldürdüklerinde ikinci sivil polis birkaç saniye bekledikten sonra adamı mezara doğru tekmeliyor. "Gidelim! Gidelim!" diyor kameranın arkasındaki adam, meslektaşlarına moral vererek. Sırada bekleyen en az 14 adam daha var, bazıları rahatsız edici derecede genç görünüyor. "Sıradaki!" diye bağırıyor biri. İşareti alan beyaz boubou giymiş orta yaşlı bir adam ayağa kalkıyor ve kesin ölümüne yaklaşıyor. Bu sırada kamera mezara doğru ilerliyor. Nedenini çok geçmeden anlıyoruz. Az önce başı kesilerek mezara itilen adam hâlâ hayatta, kıvranıyor ve hırıltılar çıkarıyor.

Bulgularımızı ordu sözcüsü Tuğgeneral Onyema Nwachukwu ile paylaştık ancak kendisi soruşturma hakkında yorum yapmayı reddetti. Savunma Bakanlığı ve orduya gönderilen mektuplar da cevapsız kaldı.

Nwachukwu daha önce verdiği bir röportajda HumAngle'a ordunun masum sivilleri gözaltına almadığını söylemişti. "Neden masum insanları gözaltına aldığınızı söylüyorsunuz? Biz insanları savunmak için varız. Bunu yapmak için oradayız. Kuzeydoğudaki teröristlere ve isyancılara karşı yürüttüğümüz meşru bir operasyon, çatışma mağdurlarına karşı değil" dedi.

CJTF kurucusu ve Başkanı Ba Lawan Jafar'a yorum için defalarca ulaştık, ancak kendisi henüz telefonlarımıza ya da telefonuna gönderilen mesajlara cevap vermedi.

Mayıs 2023'te Maiduguri'nin içinde ve dışında, kaynaklarımızın bize özellikle 2012-2015 yılları arasında Nijerya ordusu tarafından toplu definler için kullanıldığını söylediği 15 bölgeyi ziyaret ettik. Bu koordinatlardan bazılarının uydu görüntüsü analizi, toplu gömülerle tutarlı toprak bozulmaları belirtileri gösterdi.

Bölgenin olayların gerçekleştiği döneme ait görüntülerini bulmanın zorluğu nedeniyle, ek olarak NASA'nın sentetik açıklıklı radar (SAR) uydu bilgilerine güvendik. SAR uyduları, ışık kullanan geleneksel uyduların aksine, yüzey değişikliklerinin ve yerin birkaç metre altındaki ince varyasyonların tespit edilmesini sağlayan mikrodalga enerjisini kullanır.

Örneğin, eskiden daha az yapıyla çevrili ince ormanlık bir alan olan Moduganari Yolu'nda birçok yerde yüzey altı bozulmaları gözlemledik. Bölgede yaşayan bir kaynak, 2011 ve 2012 yılları arasında bir noktada 100 ila 150 kişinin, aynı bölgedeki ikinci bir noktada ise en az 70 kişinin gömüldüğünü tahmin ediyor. Kaynağımızın işaret ettiği alanlar, uydu verilerinin analizine göre defin izlerinin bulunduğu yerlerle birebir örtüşüyor.

Bazı bölgelerde yapılan radar değerlendirmeleri toplu mezarların olası varlığını doğruladı. Maiduguri Üniversitesi içindeki bir bölgede, radar ölçümleri bir hendeğe yakın bölgede sığ zemin bozuklukları tespit etti. Bu bölgede gerçekleşen yargısız infazlar 2014 yılında güvenlik personeli tarafından filme alınan cinayetlerden bazıları.

Cesetlerin çoğu, Boko Haram isyanının başlamasından bu yana keyfi tutuklamaların binlerce kurbanının alıkonulduğu Giwa askeri kışlasından geldi.

Askeri ambulanslar bu cesetleri Borno Devlet İhtisas Hastanesi morguna taşıdı. Çoğu zaman morga götürülen cesetler o kadar çok oluyordu ki bazılarının açık alana atılması gerekiyordu. 2013'te çekilen uydu görüntülerinde morgun yakınındaki bu ceset yığını görülüyor.

Daha sonraki bir döneme ait görüntüler, bölgeye muhtemelen tıbbi ve katı atık olmak üzere farklı türde atıkların atılmaya devam edildiğini gösteriyor.

BOSEPA cesetleri hastaneden alarak gömüldükleri Gwange Mezarlığı'na nakletti. Ağustos 2014 ile Aralık 2015 arasında mezarlıkta ceset yığınlarını ve ardından yeni kazılmış mezar yerlerini gösteren çok sayıda uydu görüntüsü var. Mezarlar işaretlenmemiş. Kaynaklar bize her birine birkaç cesedin gömüldüğünü söyledi. Ocak 2015'teki uydu görüntülerinde mezarlık alanında "*olağandışı topraklanma*" görüldü. Bunu Şubat 2015'te yeni mezar yerleri takip etti. Aralık 2015 görüntüleri de benzer bir topraklanma gösterdi.

Şubat 2016'ya gelindiğinde ise bölgede yeni mezarlıkların olduğu görülüyor

Gözaltında ölen ya da yargısız infaz edilen kişilerin cesetlerinin tamamı Gwange Mezarlığı'na ulaşmadı. Diğer pek çok kişi Maiduguri ve çevresine dağılmış yerlere gömüldü. 2011 ve 2012 yılları arasında askerler cesetleri Moduganari Yolu'nda birçok yere attı. Uydu verilerinin analizinden bu yerlerde gömü ile uyumlu yüzeyle yakın bozulmalar tespit edildi.

Bir görü şahidi "*Gece 7:30 civarında gelirlerdi, yedi ila 10 kişi falan getirirlerdi. Silah sesleri duyardık. Sabah cesetleri yola yaklaştırdık, insanlar cesetleri görürse bir daha getirmezler diye düşünürdük. Bu insanların bazılarının masum olduğuna inanıyoruz. Bazıları yaşlıydı.*" diyor.

Maiduguri Üniversitesi'nin içindeki bir hendeğe yakın bir alan gibi başka yerlerde de benzer örneklerle rastladık. Bir kaynak "*O ağacın yanında mezarlar kazdılar. Yağışlar nedeniyle artık hiçbir iz yok.*" diyor.

Diğer alanlardan bazıları cesetlerin atılması için uygun hendeklerin bulunduğu yerlerde yer alıyor. Bunlar arasında Shuwari'de bir yer, Kalleri koğuşunda bir başka yer ve Maimalari Kışlası'na yakın yerler bulunuyor.

"Bölge 10 yıl önce gelişmemişti. Her yerde çalılar vardı. Kamyonlar buraya sayılamayacak kadar çok ceset attı. İnsanlar şimdi bunun bölgeyi kirlettiğini ve kötü ruhları

davet edebileceğini söylüyor. Hükümetten hendeği doldurmasını ve bir dispanser inşa etmesini istiyorlar." diyor bir Kalleri sakini.

Özellikle 2011'den 2016'ya kadar binlerce tutuklama gerçekleşti - tam olarak kaç tane olduğunu söylemek imkansız. Güvenlik güçlerini bir balıkçıya benzetecek olursak, bunlar olta yerine ağ kullanmayı tercih eder gibiydi ve çoğu zaman yanlış avları yakalıyorlardı. Boko Haram'ın ayaklanmasının ilk günlerinde, askerler Maiduguri'deki mahalleleri taradı ve birçok yetişkin erkek sakini tutukladı. Diğer vakalarda ise seyir halindeki araçlar durduruldu ve yolcular tutuklandı. Daha yaygın olarak, Boko Haram'ın bulunduğu eyalet genelindeki topluluklardan yerinden edilen insanlar tek bir argümana dayanılarak fişlendi ve hapsedildi: *"Eğer isyancı ya da Boko Haram müttefiki değilseniz, neden teröristler işgal eder etmez memleketlerinizi terk etmediniz?"* Ancak elbette durum bu kadar basit değil.

Ev dedikleri tek yerden koparılanın verdiği işkencenin yanı sıra, bu koşullarda yakalanan pek çok kişi kaçmak için hiçbir fırsat olmadığını ifade ediyordu. Teröristler genellikle şehri terk etmeye çalışırken yakaladıkları herkesi öldürüyorlardı. Bu yüzden tespit edilmemek için farklı yollar geliştirdiler: Gece karanlığından sonra kasabadan gizlice çıkmak, erkeklerin bir araya gelip kadınlardan ayrı seyahat etmesi, erkeklerin çarşaf giyip kadın kılığına girmesi, ana yollardan uzakta daha uzun mesafeler yürümek, yürüyerek kaçmak ve sahip oldukları her türlü aracı köyde bırakmak gibi. Ancak tüm bu fedakarlıkların ve kasvetli bir yolculuğun ardından binlerce erkek yine de askeri kıyafetler içindeki köpekbalıklarının bekleyen ağızlarına düştü.

Usman Modu 2013 yılında CJTF ve askeri personel tarafından tutuklanmıştı. (Kunle Adebajo)

Usman Modu, 2013 yılının Ramazan ayının on birinci gününde, sabah saat 7:30'da kapısının çalındığını duydu. Çocukları kahvaltı ettikten sonra derin bir uykuya dalmışlardı. Bazıları kapının çalınmasıyla uyandı. Usman kapıyı açtığında, dışarıda bekleyen CJTF ve ordu subaylarıyla karşılaştı. Onlarla gelmesini istediler. Diğer adamların çoktan ana yolun dışında toplanmış olduğunu gördü. O gün Maiduguri'nin merkezinde bir yerleşim bölgesi olan Modu Ganari'de 70'ten fazla adam tutuklandı. Sadece altı kişi geri döndü - ve Usman onların arasında değildi. Annesi Hajja Zahra Modu o günü ve rastgele tutuklanmış gibi görünen erkek grubunu anlattı. *"Bazıları öğrencydi; bazıları ise ailelerinin geçimini sağlıyordu."*

Birkaç blok ötede, aynı sabah erken saatlerde bir başka kapı çalma sesi duyuldu. Bu Hawwa Abubakar'ın eviydi. Güvenlik personeli, o sırada 25 yaşında olan oğlu Yama'yı Boko Haram'la olası bağlantısı konusunda sorguladıktan sonra götürdü.

"Babası o 15 yaşındayken öldü" diyor Hawwa. "Bu yüzden ortaokulu bitirdikten sonra duvar ustası oldu. Bize o baktı. Bütün gün çalıştıktan sonra eline 200 naira (yaklaşık 1 dolar) geçerse, onu ikiye böler ve 100'ünü bana verirdi. Her zaman bana bakmanın onun görevi olduğunu söylerdi."

Hawwa 12 çocuk doğurmuş ama sadece üçü hayatta kalmış, Yama ve diğer iki kız çocuğu. Hawwa en azından hala Yama'nın sağ olduğu umudunu koruyor. Ancak 2013'ten bu yana genç adamdan hiçbir haber almamış ve onun hakkında hiçbir şey duymamış.

Aynı yıl, yine Maiduguri'de bulunan Gwange Kukan Bori'de bir başka askeri tarama yapıldı. Hajja Yagana ve Furuwa Usman'ın oğulları 13 kişiyle birlikte bir çay ocağında tutuklandı. Henüz 12 yaşında olan Abdussalaam Muhammad kahvaltı için oraya gitmiş ve bir daha geri dönmemişti. Yine 12 yaşındaki Abba Damba da Kuran okuluna giderken fasulye keki almaya gitmiş ve gözaltına alınmıştı.

Her iki çocuk da Giwa kışlasına götürülmüştü.

Kukan Bori'nin köy şefi olan Ali Zarami adlı kişi de 2013 yılında şok edici bir şekilde tutuklandı. Annesi Zara İbrahim, bunun sebebinin CJTF'nin Boko Haram üyesi olduklarından şüphelendikleri iki genç hakkındaki iddialarına karşı çıkması olduğunu söyledi.

Kısa bir süre sonra kelle avcıları geri dönerek bazı şüpheliler hakkında ifade vermek üzere arabasıyla onları takip etmesi gerektiğini söylediler. Daha sonra onu Boko Haram şüphelilerinin serbest bırakılmasına yardımcı olmak için konumunu kullanmakla suçladılar ve daha sonra Giwa kışlasında hapsedilmek üzere askerlere teslim ettiler. O zamandan beri kendisinden haber alınamıyor. *"Ve [savunduğu] o iki çocuk hala ortalıkta, o zamandan beri tutuklanmadılar."* diyor Zara ve sonuçta onları savunma hususunda haklı olduğunu ifade ediyor.

Hawwa Abubakar 2013 yılında kaybolan oğlu Yama'nın fotoğrafını tutuyor. ('Kunle Adebajo)

2014'teki Giwa kışlası firarını takip eden ölüm çılgınlığının ardından, tesiste aile üyeleri tutuklu bulunan pek çok kişi, en azından cesetlerini teşhis edebilmek umuduyla onları aramaya başladı. Birkaçı başarılı oldu. Diğer pek çok kişi ise çıkmaz sokaklara girdi. Örneğin Hajja Yagana, devlet morgunu ve farklı yargısız infaz yerlerini ziyaret ettiğini söyledi.

Abdusselam tutuklandıktan kısa bir süre sonra, eski bir tutuklu aracılığıyla Giwa kışlasında olduğuna dair eve haber göndermişti. Ancak 2014'teki olaydan bu yana ailesi kendisinden haber alamadı.

Kriz sırasında insanların kayıp yakınlarını arayamamasının nedenlerinden biri de taşıdığı riskti. Birçok kaynaktan edindiğimiz bilgilere göre askerler, cesetlerin belirgin bir şekilde yığıldığı yerleri ziyaret ederken yakaladıkları kişilere ateş açtı.

Aminu, "Bu birçok insanın oraya gitmesini engelledi çünkü oraya ceset aramaya gidip kendileri de ceset olmak istemiyorlardı." dedi. "Aradıkları kişinin orada mı, kışlada mı yoksa başka bir yerde mi olduğundan asla emin olamıyorlardı."

Boko Haram isyanıyla bağlantılı olarak yıllar içinde kaç kişinin tutuklandığına dair kayıtlar kamuya açık değil. Ağustos 2021 itibarıyla, birkaç gözaltı tesisinden yalnızca biri olan Giwa

kışlasında hala 2 bin 500'den fazla kişi tutuluyordu. Uluslararası Af Örgütü, 2011'den 2020'ye kadar kışlada ölen sivillerin sayısının en az 10 bin olduğunu tahmin ediyor.

Bu insanlar gözaltındayken, aileleri herhangi bir umut belirtisinin peşinden koşmak zorunda bırakıldı. New Lines/HumAngle'a, gözaltı merkezlerinde aile fertleri bulunan insanların çaresizliğini istismar eden sözde askeri görevliler ve diğer güvenlik personeline ilişkin çok sayıda bilgi ulaştı. Serbest bırakılmalarını sağlayabileceklerine dair söz veriyorlardı. Ancak önce kendilerine yüzlerce hatta binlerce dolar ödenmesi gerekiyordu. Daha sonra kendilerine ulaşılamıyor, sürekli daha fazla para istiyor ya da kişinin daha sonra vefat ettiğini iddia ediyorlardı.

Sa'adu ailesinin şanslı olduğunu söylemek zor. Kendi hükümeti tarafından hayatının baharında öldürülen oğulları bir daha asla evlerini kahkahaları ve sıcaklığıyla şenlendiremeyecek. Ancak Sa'adular, eski hücre arkadaşlarından ve yerel yönetimdeki dostlarından Adamu'nun büyük olasılıkla öldüğünü duydukları için en azından küçük de olsa bir rahatlama hissi duyuyorlar. Kışlada gözaltında tutulan kişilerin ailelerinin hepsi bu kadar şanslı değil ve gizem devam ediyor: Sevdikleri hayatta mı, berbat koşullarda, yumurta kabukları ve portakal kabukları yiyerek mi yaşıyorlar? Yoksa ölüp kefensiz olarak terör şüphelileri için açılan bir çukura mı gömüldüler?

Nijerya, Afrika'da uzun süreli bir isyanla karşı karşıya olan tek ülke olmasa da, Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne göre kıtada en fazla kayıp kişinin bulunduğu ülke. Bunun nedeni ne?

Yargısız infazlar ve devlet görevlilerinin keyfi tutuklamalarının ötesinde, ceza adaleti ve isyanla mücadele süreçlerinde şeffaflığın olmaması sorunu daha da kötüleştirdi. Ölüm kayıtlarına alındıklarında, savaşın dipnotları olarak addediliyorlar ve isimlerinin anılmasına değer görülüyorlar. Örneğin Mart 2014'te yaşananlardan sonra Adamu'nun ailesi hükümetten oğullarının ölümünü kabul eden bir ziyaret, davet ya da yazışma almadı. Mallam Sa'adu, "*Sanki bir kertenkele ya da köpek öldürmüşler gibi.*" şeklinde konuşuyor.

Cenevre Sözleşmesi'ne aykırı olarak, gözaltı tesislerinin çoğunda gözaltında tutulanların avukatlarına veya ailelerine erişimine de izin verilmiyor ve bu da sevdiklerinin durumları hakkında bilgi sahibi olmasını engelliyor. Bazıları sekiz yılı aşkın bir süredir yargılanmadan gözaltında tutuluyor. Aynı hükümet binlerce "*pişman*" isyancıyı radikalleşmeden arındırma ve rehabilitasyon programına kabul etmiş ve daha sonra birçoğunu kovuşturmayla uğramadan yeniden entegre etmişken, binlerce insanın terör örgütlerini destekledikleri şüphesiyle neden hala gözaltı merkezlerinde tutulduğu belirsiz.

Ordu haklı olarak şüphelileri yargılamanın kendi görevi olmadığını savunarak kendini temize çıkarmaya çalışıyor. Gözaltında tutulanların sadece bir kısmı yargılandı. Ancak Ocak 2022'de, bakanlığı geçen yıl terör şüphelilerinin yargılanması için milyonlarca dolar bütçe ayıran federal başsavcı, gecikmeden koronavirüs pandemisini ve terör saldırılarındaki artışı sorumlu tutarak davaların yakında yeniden başlayacağına söz verdi.

Boko Haram'ın kaçırma eylemleri de krize katkıda bulundu ve birçok yönden krizi tetikledi. İsyancı grup genç silah altına alıyor ve genç kadınları kaçırıyor, aile üyeleri onlardan bir daha haber alamıyordu.

Tıpkı Schrödinger'in kedisi gibi, iki ana olasılık arasında kalıyorlardı. Ancak Schrödinger'in aksine, ailelerin kapana kısılmış varlığın durumunu teyit edecek hiçbir araçları yok. Dolayısıyla onlar da bir kafesin içinde, aynı anda olası talihsizliklerin çatışmasında sonsuza dek kapana kısılmış durumdadılar.

4 Ağustos'ta Nijerya Ordusu ve Savunma Bakanlığı'na bir mektup yazarak bulgularımızı paylaştık. Ayrıca yetkililerin çeşitli gözaltı tesislerinde tutulan ve gözaltında iken ölen kişilerin kimliklerini uluslararası yasalara uygun olarak açıklamayı planlayıp planlamadıklarını sorduk. Güvenlik görevlileri tarafından tutuklandıktan sonra kaybolduğunu teyit ettiğimiz 197 kişinin isim ve bilgilerini paylaştık ve durumlarını sorduk.

Henüz bir yanıt alamadık. Bununla birlikte, soruşturmamızın bulgularını orduyla paylaşmamızdan bu yana, Giwa'da tutulan tutuklulara yıllar sonra ilk kez aile üyelerini arama izni verildiğini öğrendik. Bu, ailelerin sevdiklerini bulmalarına ve nihayetinde yeniden bir araya gelmelerine yardımcı olacak önemli bir adım.

Maiduguri merkezli kalkınma çalışanı Ahmed Monguno, toplumdaki pek çok kişinin, devletin güvenlik güçleri tarafından tutuklanan kişilerin gömülmesini gizlice ve yerel geleneklere uymadan ele alma biçiminden sessizce hoşnutsuz olduğuna inanıyor. Cesetlerin en azından kefenlenmesi ve yıkanamıyorlarsa üzerlerine biraz su serpilmesi gerektiğini söylüyor. Aynı mezarlara gömülmesi ve bir imamın onlar için namaz kılması gerektiğini belirtiyor.

Tıpkı tutuklamalarda olduğu gibi, her ölümün de kişinin adı ve resmi de dahil olmak üzere belgelenmesi gerektiğini sözlerine ekliyor. Ardından hükümet aileye başsağlığı dilemeli ve ailenin defin işlemlerini gerçekleştirmesine neden izin verilmediğini açıklamalı.

Hükümet geçmişte yapılan yanlışlar için özür dilemeli ve ailelerin sevdiklerine kavuşmalarına yardımcı olmalı. Eski isyancılardan, kayıp olduğu düşünülen ortakları ya da tutsakları hakkında bilgi almalı ve bunu mağdur ailelerle paylaşmalı.

Monguno, *"Gözaltı merkezlerini dolaşmak üzere bir komite kurulmalı ve keyfi olarak tutuklanan herkes serbest bırakılmalı"* dedi. *"Hükümet, bırakın barışçıl bir şekilde yaşayan birini, silah taşıyanları bile affetti. Ve eğer tutuklanan bir kişinin artık kışlada olmadığı doğrulanırsa, hükümet tazminat ödemeli ve ailelerine taziyede bulunmalıdır. Onlara demeli ki, sizin çocuklarınız suçlu değildi, şüphe üzerine ve verilen bazı bilgilere dayanarak tutuklandılar ama ne yazık ki öldürüldüler."*

Çeşitli uluslararası anlaşmalar Monguno'nun önerilerini destekliyor

Bunlardan biri, Nijerya'nın da onayladığı ve ülkelere *"kaybolan kişileri aramak, bulmak ve serbest bırakmak için tüm uygun önlemleri alma ve ölüm durumunda kalıntılarını bulma, saygı*

gösterme ve iade etme" görevi veren Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme'dir. Bir diğeri, BM tarafından kaleme alınan ve potansiyel hukuk dışı ölümlerle ilgili bir kılavuz kitabı olan Minnesota Protokolü de hükümetlerin bu tür ölümleri soruşturmasını ve failleri kovuşturmasını gerektiriyor. Protokol, mağdurların telafi hakkına sahip olduğunu ve kayıp kişilerin aile üyelerinin kendilerine ne olmuş olabileceği konusunda bilgi edinme hakkına sahip olduğunu ve "*bilme hakkının tüm toplumu kapsadığını*" belirtiyor.

Protokol, "*Ölüm halinde*" diye ekliyor: "*Tüm taraflar, cesedin imhasından önce mevcut tüm bilgilerin kaydedilmesi ve mezarların yerlerinin işaretlenmesi de dahil olmak üzere, ölünün kimliğini tespit etmek için ellerindeki tüm araçları kullanmalıdır.*"

Adamu Sa'adu'nun ailesi hâlâ onun kayboluşunu ve oğullarının asla ziyaret edemeyecekleri bir toplu mezarda gömülü olma ihtimalini kabullenmekte zorlanıyor. ('Kunle Adebajo)

Adamu'nun hikâyesi cesedinin toplu mezara konulmasıyla son bulmuyor.

Tutuklanması ve ölümü, ailesinde bugüne kadar peşlerini bırakmayan bir çalkantıya neden oldu. Anne ve babası hipertansiyon hastası oldu. Annesi Saratu neredeyse görme yetisini kaybediyordu. Mallam Sa'adu bunun uzun süren hastalığı ve ağlamalarından kaynaklandığını düşünüyor.

"Ondan fazla göz hastanesine gittik." dedi. "Ama hala iyi göremiyor. Tek yaptıkları ona daha fazla ilaç vermek ve bu da işe yaramıyor."

Saratu, Adamu'nun hayatta olma ihtimali hakkında, ölümünün kesinliğiyle barışmış görünen kocasından daha fazla konuşuyor.

"Yaşıyorsa sağ salim bana dönmesi için, öldüyse de Allah'ın onu affetmesi için dua ediyorum." dedi. Kalbi daha da kırılmış çünkü onu terzilik öğrenmeye teşvik eden kişi kendisiymiş. Onu tutuklandığı Gwange'deki atölyeye götürmüş. Doktorların ağlamamasını tavsiye etmesine rağmen, onu düşündüğünde hala gözleri doluyor. Ama gözyaşlarını engellemek için elinden geleni yapıyor.

Mallam Sa'adu, oğlunun bankacı ya da muhasebeci olma hayallerinden bahsederken ağlamaya başladı. Bu hayaller şimdi onunla birlikte toprakta yatıyor. Sesi aniden kesildi ve gözleri kızardı. Adamu'nun tutuklanmasının ardından, ertesi yıl devam edeceği umuduyla oğlunun üniversitesine giderek programını ertelemiştir. Bu hiç gerçekleşmedi.

"Sokak futbolu oynamaktan hoşlanıyordu," diyor Mallam. "Evde bazı sorumluluklar almaya başladı. Bazen bize yer elması alır ve eve getirirdi, biz de hazırlayıp yerdik. Bazen bize pirinç getirirdi. Sadece benim değil, annemin ve akrabalarımın da ihtiyaçlarını karşılardı. Onları düzenli olarak ziyaret eder ve para verirdi. Tek yapmak istediği bize yardım etmektir. Her zaman söylediği şey buydu. Onları büyütmek için katlandığım onca zorluktan sonra biraz dinlenmemi istiyordu."

Adamu'nun anısı ne zaman canlansa, sevdiklerinin gözyaşlarına ve acılarına neden oluyor. Ailesi bazen onun karanlık günlerden önceki halini hatırlamak için fotoğraflarına uzanıyor. Mallam Sa'adu özellikle iki fotoğrafı seviyor: Biri ortaokulda arkadaşlarıyla çekilmiş, diğeri ise bayramda Sheraton Oteli'nin yüzme havuzunun önünde yine arkadaşlarıyla birlikte çekilmiş olan fotoğraflar.

Mallam Sa'adu, Adamu'nun uğruna yaşayacak çok şeyi varken haksız yere ölmesine üzülmeyle kalmıyor, cesedini görme ve uygun bir cenaze töreni yapma şansı bulamadığı için de incinmiş durumda. Bunun gerçekleşmesi için bir yol bulunursa çok memnun olacağını söylüyor.

Adalet istiyor ve onun için bu, hükümetin diyet ödemesi anlamına geliyor. Bu, İslam hukukuna göre bir cinayetten sorumlu olanlar tarafından ailelere ödenen maddi tazminat.

"Yüreğimizdeki yükün bir kısmını kaldıracak bir tür yardım." diyor. "Yardım nakit ya da gıda maddesi şeklinde olabilir, bu bize yardımcı olacaktır." Örneğin kendi durumunda,

hapisteyken Adamu'ya her hafta göndermek ve ailenin geçimini sağlamak için para toplamak amacıyla iki arsasını satmak zorunda kalmış. Sağlık harcamaları da biriktikçe ve çocukların okul ücretleri gibi temel şeyleri ödemek bir mücadele haline geldikçe, zor günleri bitmiyor.

Ama her şeyden çok, hükümetin suçlarını kabul etmesini istiyor.

"Bir hata yaptık ve sizden af diliyoruz' demeliler. Ordu ortaya çıkıp olanları kabul etmeli ve özür dilemeli."